

**„Három embernek való tehetséget adott neki a jó Isten.” –
D. dr. Nagy Sándor vallás tanár,
a Kollégium népszerű történetírója, a Kántus első monográfusa**

Kovács Gergely

középiskolai tanár, Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma

A Debreceni Református Kollégium kiemelkedő művelődéstörténeti szerepe tudós tanárainak és diákjainak köszönhető. Szakcikkek, monográfiák egész sora ismerteti a jelentősebb életutakat. Azonban a történelmi korszakok változásai olykor egy-egy saját idejében meghatározó személyiség emlékeit is elhomályosítják. Ilyen jelentős alakja volt a két világháború közötti időszak iskolatörténetének d. dr. Nagy Sándor, akinek sokrétű tevékenységét eddig csak töredékekben mutatták be, egy-két bekezdésnyi terjedelemben. Nemcsak a gyakran használatos család- és személynév miatt akad róla nagyon kevés találat az internetes keresésekben, hanem az életmű feldolgozatlansága miatt is. Több kötetet kitevő novellái és Csokonairól írt regénye még a magyar irodalmi lexikonokban sem kapott helyet. Ez a tanulmány a róla fellelhető adatok és írásai segítségével ismerteti az őt tanulmányai idején ért hatásokat és pedagógusi, történészi, írói munkásságát. Az portré egyik célja annak a pedagógusi életpályának a például állítása is, mely az oktatás, a lelki nevelés és a tanulók személyiségének kiteljesítése mellett változatos eszközökkel szolgálta diákjai fejlesztését és ezáltal a nemzeti művelődés ügyét. Szorgalmas és alapos iskolatörténészként, levéltárosként, szépíróként, tehetséges előadóként is sokat tett a Kollégium egységes szellemiségének, önazonosságának kialakításáért egy történelmi kihívásokkal teli korszakban.

A Kollégium vallásoktatásának történetében a Kollégium Gimnáziumának tudós vallás tanára, dr. Nagy Sándor ezzel az emelkedett mondattal foglalta össze az előző évszázadok lelki nevelésének egységet teremtő ívét, melyet kortársai és az utókor egyöntetű véleménye alapján saját hivatásának mottójaként is olvashatjuk: *„A Kollégium belső élete kezdettől fogva egy nagy református családnak a képét mutatja, melyben minden egyes tag viselkedését a bibliás keresztyén hit és az abból folyó tiszta erkölcsiség hangulatának kell megszentelnie.”*¹

Nagy Sándor 1886. október 13-án született iparos család gyermekeként Hajdúhadházon. Tanulmányait is itt kezdte meg, majd 1898 és 1902 között a hajdúböszörményi hatosztályos református gimnáziumban folytatta. A gimnázium felső négy osztályát a Debreceni Református Gimnáziumban végezte, ahol 1906-ban

¹ dr. Nagy Sándor, *A vallásos nevelés és oktatás a Debreceni Kollégiumban a reformáció korától a XIX. század közepéig*, Debrecen, 1933, 12.

érettségizett. Tanulmányi eredményei kiemelkedőek voltak², de a kötelező iskolai tevékenységén túl, többletfeladatokat is vállalt, így az 1905–6-os tanévben a gimnáziumi Zenekör életének szervezési feladatit is ellátta, elnökként.³ Az Önképzőkörben is rendkívül aktív és társai által elismert, sokrétű és sokszínű tevékenységet folytatott. Egy osztálytársa melodramájához vonósnégyesre hangszerelt zenét szerzett, melyet 1906. május 6-án a Kollégium dísztermében adtak elő a főgimnáziumi zászlóalap és az önképzőköri olvasó javára rendezett Bocskai-emlék-ünnepélyen.⁴ Nagy Sándor nevét ezentúl még a „*leginkább közérdekű történeti, széptani, társadalmi kérdésekről*” tartott hét szabadelőadás előadói között is feltehetjük.⁵

A 20. század első felében a gimnáziumi diákélet elengedhetetlen eleme volt a tanórán kívüli tevékenységeket biztosító, önkéntes egyleti szerveződés. A szabadidő hasznos és értelmes eltöltése, illetve a polgári életforma különféle szervezeti formáinak iskolai keretek között való megismerése szorosan hozzátartozott a társadalom elitképzését felvállaló gimnáziumok oktatási-nevelési rendjéhez. Az elnökkel, jegyzővel, vezetett jegyzőkönyvvel és saját pénztárral szervezett csoportokat a tantestület engedélye alapján maguk a diákok alakították és irányították, felügyelő tanár segítő jelenléte mellett. A Zenekör és az Énekkar az elsősorban irodalmi jellegű szerepet vállaló Önképzőkörrel összefogva az iskolai ünnepélyeknek is állandó szereplője volt – rendszeresen szervezett előadásai mellett.

Nagy Sándor egyházi pályafutásának egyik első állomása volt, amikor a Gimnázium Ifjúsági Gyülekezetében „*a gyülekezet erkölcsi életére vigyázó*” presbiterként a minden második-harmadik vasárnap megtartott ifjúsági istentiszteleteken rendszeres bibliamagyarázatokkal szolgált, melyek „*egyes keresztyén eszmék*

² *A Debreceni Ev. Ref. Főgimnázium Értesítője az 1905–6. iskolai évről (Gimn. Ért. 1905–6.)*, Debrecen, 1906, 98. Az 57 fős 8. osztályban a mindössze két kitűnő tanuló után nem sokkal lemaradva hét jeles („1”) és négy jó („2”) év végi érdemjegye volt. Éneklés, Vallástan és Magyar nyelv tantárgyakból természetesen jelest kapott.

³ *Uo.*, 71. Valószínűleg az ebben az évben 87 tagot számláló főgimnáziumi vegyeskarban is énekelt.

⁴ *Uo.*, 67. A darab bekerült a legjobb írásoknak fenntartott Emlékkönyvbe. Az Emlékkönyv sajnos nem található a Levéltárban, bár az önképzőköri Jegyzőkönyv is gyakran utal rá. Mivel az 1917-18-as tanévben a jegyző Béber László volt, Szabó Lőrinc és Bay Zoltán osztálytársa, valószínűleg nála maradhatott, és azóta is lappang valahol. (Szokás szerint a helyi sajtóban is megjelent a műsor részletes programja: *Bocskay emléke, A Város: Közigazgatási, Közművelődési és Közgazdasági Hetilap, III. évf. 18. sz. (1906. május 4.)*, 7.)

⁵ *Uo.*, 63. A szintén nagyon tevékeny Sz. (Szotyori) Nagy Sándor és „b) Nagy Sándor”-ként jelölt évfolyamtársai mellett a névegyezés miatt a tanulmány főszereplőjének értesítőtöbéli megnevezése „a) Nagy Sándor” vagy „A Nagy Sándor”.

– szeretet, barátság – fejtegetései voltak, alkalmazva az ifjúság életéhez, s a gyülekezet feladatához.”⁶ Kéziratban ránk maradt dolgozatában már a Gimnázium vallásstanáraként, korábbi, diákkori élményeire támaszkodva fogalmazta meg a református közoktatás feladatait és küldetését. Az evangéliumi nevelést „szent örökségül hagyták ránk eleink [. . .] Sőt voltak idők, amikor nemzeti művelődésünknek hosszú korszakokon át egyedül a kálvinista iskolák voltak egészséges, tisztavízű forrásai [...] ez az iskola egyfelől a pedagógiai munka két alkotó elemét, az oktatást és a nevelést a legszorosabb viszonyban tudta egymással hozni, másfelől mindkettőt az Evangélium lelkében fűrésztötte meg.” Nem értett egyet a munkaerőpiaci elvárásoknak való szolgálai megfelelés kényszerével sem, a közoktatás azóta tovább erősödött vonását kárhoztatva így írt: „A társadalom nagy rétege ma az iskolában nem az önzetlen ismeretszerzés hivatott fórumát látja, hanem afféle bizonyítványgyárat, amelynek olyan-amilyen eredménye szerint számol le gyermeke jövőjével.”⁷

Teológushallgatóként Nagy Sándor a Főiskolai Énekkar lelkes tagja volt, először az első basszus (bariton) szólamban, majd a második (mélyebb fekvésű) tenorban, melynek szólamvezetőjévé is megválasztották, ami megfelelő zenei képzettséget és magabiztosságot feltételezett: az ő feladata volt az új darabok szólamának betanítása társai részére. Ezekben az években az országos híró és nagy múltú férfikar vezetője a gimnáziumi énektanárként is dolgozó, tapasztalt karnagy, Mácsai Sándor volt, aki az ifjú zenei tehetségét már a gimnáziumban felismerte, így bízott rá komoly feladatokat, amihez az énekkari tagság támogatása is elengedhetetlen volt. Nagy Sándort harmadéves teológushallgatóként választották meg jegyzőnek – az előző jegyző lemondása után – 1908 márciusában, majd a következő tanév elején az alakuló közgyűlésen megerősítették tisztségében. Másfél évig töltötte be e megtisztelő, felelősségteljes és sok munkát igénylő tisztséget, a rá már ekkoriban is jellemző alapossággal. A jegyzőkönyv vezetése mellett feladatai közé tartozott az énekkari egylet működtetése, tisztázta a fellépések körülményeit, megszervezte az ekkoriban évente négy alkalommal sorra kerülő alapítványi hangversenyeket, meghívta az alapítványtevőket és hozzátartozóikat, sőt a karnagy akadályoztatása esetén vezényelt is kisebb fellépéseken és temetéseken.

Ekkoriban a korabeli felsőoktatási ösztöndíjat helyettesítő rendszer egyik elemeként is tekinthetünk a kántustagságra. Szolgálataikért az énekes ifjak – „kántorok” – a kórusban eltöltött éveik, szorgalmuk és betöltött pozíciójuk alapján juthattak rendszeres és alkalomszerű támogatásokhoz. A temetési stóla – tiszteletdíj – eseti, de gyakori összegei mellett az alapítványi hangversenyeken ugyan ritkábban, de komolyabb jutalmakat kaptak a szorgalmas énekkari tagok. A temetések megállapított díja 120 korona volt, melynek egyharmada a kollégiumi pénztár

⁶ *Uo.*, 67–8.

⁷ dr. Nagy Sándor, *A református gimnázium mint eszményi gyülekezet*, (kézirat, 1941. december 2.) TtREL I. 8. b. 20.

gyarapította, a maradékból pedig a jegyzőt illette a legtöbb, 24 korona, megelőzve még a karnagyot is. A szólamvezetők 6-6 koronája után maradt 36 koronán osztott meg a többi énekes.⁸ Az 1909. március 5-én kiosztott összesen 561,50 koronányi alapítványi kamatból a jegyző, Nagy Sándor kapta a legnagyobb összeget, 63 koronát, a többit szigorú pontozási rendszer alapján súlyozva a többi énekes diák.⁹ Ritkán az is előfordult, hogy az alapítvány elvárásaival ellentétesen döntött a választmány, mint például 1909. január 26-án, amikor a jegyzői tiszteletdíjként Nagy Sándornak megszavazott 12 koronát, majd, miután a tagság megállapította, hogy ilyen címen nem lehet alapítványi kamatot osztani, a jegyző visszafizette az összeget, melyet aztán ünnepély költségeire fordítottak.¹⁰ A Kántus tisztségviselői még a többi kántornál is előbbre kerültek a nagy sátoros ünnepek idején legációba, azaz ünnepi gyülekezeti szolgálatra kiküldött teológusok névsorában, így a többiket megelőzve választhattak az anyagilag előnyösebb, komolyabb legációs adománnyal kecsegtető gyülekezetek közül.

Nagy Sándor egész életében hálás volt a Kántusnak. Amikor például 1930. október 2-án a hajdani teológustársaival szervezett húszéves találkozóra felkérte az énekkar húsztagú különítményét, a „Kis-Kántus”-t szerepelni, nemcsak a dísztermi ünnepély bevételét juttatta a Kántusnak, hanem ezentúl még a banketten is vendégül látták az énekes diákokat, az Angol Királynő zöld termében.¹¹ A harmincas években rendszeresen elkísérte az énekkart vidéki és fővárosi szerepléseire történelmi tárgyú anekdotikus novelláival és Kollégiumról szóló előadásaival. Ott volt 1931. február 8-án, a Kántus első rádiós szereplésén is a Sándor utcai stúdióban, és miközben az élő közvetítés elején a rádióhallgatóknak mesélt, bevezetőjének hatására az énekesekben is oldódott a feszültség.¹² 1931 novemberében tanártársa, Szigethy Gyula karnagy betegsége idején elvállalta a fellépéseken még a karnagy feladatokat is.¹³ Az énekes diákok őszinte szeretetét mutatja a neki névnapja alkalmából adott és vidám mulatsággá nyúló szerenád is. A köszöntés és vacsora után hajnal kettőig együtt zenéltek, énekeltek, és szavaltak és hiába próbáltak búcsúzkodni, hajnal ötig ott maradtak a fiúk táncolni. A jegyző lelkesedése legfeljebb a püspök iránti hálához mérhető. „*Adjon az Isten sok ilyen lelkes,*

⁸ *A debreceni ev. ref. főiskolai ÉNEKKAR Jegyzőkönyve 1891* (továbbiakban *Jkv. 1891–1906*) TtREL II. 24-c 3., 340.

⁹ *A debreceni ev. ref. Főiskolai ÉNEKKAR Jegyzőkönyve 1906* (továbbiakban *Jkv. 1906–1924*), TtREL II. 24-c 4., 88. A „gyönyörűen sikerült” hangverseny után volt okuk ünnepelni. Az Angol Királynő kiséttermében tartották a vacsorával egybekötött „kántusivás”-t, melyre Márk Endre városi főjegyzőtől kaptak külön száz koronát.

¹⁰ *Uo.*, 86.

¹¹ *A debreceni ev. ref. főiskolai énekkar Jegyzőkönyve 1924-től* (továbbiakban *Jkv. 1924–1933*) TtREL II. 24-c 5., 153–4.

¹² *Uo.*, 167.

¹³ *Uo.*, 204–207.

*megértő barátot a Kántusnak, mint az örökifjú öregdiák: Nagy Sándor nagytiszteletű úr!*¹⁴

Nagy Sándor egész életében megmaradt az öregdiákra jellemző kedélyes, szolgálatkész és feltétel nélküli ragaszkodása a Kollégiumhoz, amit az ő „szere-
tetnyelvével”, a historikus ismertetésekkel fejezett ki. Minden írása, kollégiumi tárgyú kiadványa az iskola hírnevének öregbítését célozta, a Kollégium identitás-keresésének izgalmas időszakában. Az egyetem kiválása és a Főgimnázium kiköltözése, a világháború, majd a Kollégium megrendült pénzügyi helyzete komoly válságot jelentett az intézmény polgárainak. A megoldás kulcsát a Kollégium alapítási éveként meghatározott 1538-as év kerek évfordulójára készülés jelenthette, melynek köszönhetően a harmincas években fellendültek a kollégiumtörténeti kutatások és így a kiadványok száma is növekedett. Nagy Sándor személyiségéhez illő feladatokat vállalt magára. Több kötetnyi történelmi témájú elbeszélés és szülőhelye településtörténetének megírása után¹⁵ figyelme a Kollégium történetére irányult. *Jó öreg Kollégium*¹⁶ című elbeszélésgyűjteményét doktori értekezésésként is benyújtott összefoglaló dolgozata követte.¹⁷ A dolgozat bírálatában részt vállaló Vasady Béla ugyan elismerte, hogy „anyaggyűjtése szokatlanul gazdag”, de a hiányosságokra is felhívta a figyelmet: „[é]vtizedek és fél évszázadok suhannak el, amikről a szerző mit sem tud mondani”. Vasady zavarónak tartotta az „örökké elkalandozó epikus terjengősség”-et is.¹⁸ A disszertáció valóban olyan, mintha az ugyanabban az évben kiadott összefoglaló kollégiumtörténet¹⁹ egyik kiragadott fejezete lenne, az elbeszélői bőbeszédűség pedig valószínűleg egyrészt a kiadványok népszerűsítő jellegéből adódott, másrészt a szépírói munkásság következménye lehetett.

A húszas években, jellemzően magánkiadásban kiadott elbeszélései után a Kollégiumban erősen élő Csokonai-hagyományhoz kapcsolódva megírta az *Egy*

¹⁴ *Uo.*, 214.

¹⁵ *Könny és mosoly* (elbeszélések, 1926), *Multak tarlóján* (elbeszélések, 1927), *Hajdúhadház története* (1928), *Földi János a grammatikus és a nyelvújító* (1929)

¹⁶ Nagy Sándor, *Jó öreg Kollégium, vidám elbeszélések és emlékezések a debreceni régi diákéletből*, Hajdúhadház, 1932. A tíz elbeszélést tartalmazó kötet bevezetője a Magyar Rádióban hangzott el 1930. augusztus 31-én. A Kántussal közösen tartott előadóesteken, hangversenyeken a gyűjtemény történetei közül olvasott fel, mindig nagy derűltség közepette. A legnépszerűbbek voltak egy közösen varratott ünnepi viseletről szóló *A zrínyikabát* című első személyű novella és *A keresztapa vizsgáztat* című dialógusban megírt vidám jelenet egy teológiai kollokviumról.

¹⁷ dr. Nagy Sándor, *A vallásos nevelés...* (A *Theológiai Tanulmányok* című sorozat 26. számaként már az opponensi vélemény előtt kiadták.)

¹⁸ *Nt. dr. Vasady Béla bírálatára Nagy Sándor A vallásos nevelés és oktatás a debreceni kollégiumban című doktori disszertációjáról* (kézirat), TiREL I. 8. d.

¹⁹ dr. Nagy Sándor, *A Debreceni Református Kollégium*, Hajdúhadház, 1933.

fiatal élet rapszódája című regényét, melyben elsősorban a kollégiumi szokásokat, a szabályokat és a hétköznapi diákéletet mutatta be részletező pontossággal, miközben a költő és az iskola kapcsolatának ellentmondásaira is rámutatott. Csokonai gyermekkorának szinte messianisztikus színezetű ábrázolása során a kis Misi cirokkórókból a saját nevét rakja ki az udvar porában, Comeniust olvas, Földi János magántanítványa lesz, aki gyors eszejárása miatt ingyen is elvállalja, később préceptora méltatja versíró tehetségét, Mihály pedig kisdiaökként Rousseau Emil-jét fordítja.²⁰ A regény történelmi realizmusa egy-két iskolatörténeti jelentőségű ám terjengős eszmefuttatástól eltekintve lendületes, pergő, olvasmányos stílussal egészül ki. Nagy Sándor iskolatörténeti munkái is elsősorban a nagyobb közönségnek szólnak.

Nagy Sándor 1910-ben megkapta diplomáját, és szülővárosában káplánként gyakorlatát is megkezdte²¹, sőt a világháború idején tábori lelkészi szolgálatot vállalt a hátszágban, majd helyettes lelkészként működött Hadházon és Tégláson, de lelkészi pályája a Főgimnázium vallástanáraként teljesedett ki. Már 1924-től helyettesként ifjúsági istentiszteleteket tartott, sőt éneket is tanított, és a gimnáziumi énekkart is vezette.²² Az énektanítást segítő tankönyvet is jegyez, melyben Bartókról és Kodályról már elismerően ír, „a titokzatosságig elmélyedő alaposság és a klasszikus irányú népiesség” képviselőiként mutatva be őket.²³ 1928-tól 1949-ig bölcsészdoktorként és rendes – kinevezett – tanárként tanított. Méltó utóda volt egykori vallástanárának, S. Szabó Józsefnek, aki a Főgimnázium igazgatójaként felettese lett. Nagy Sándor „fő célja volt, hogy az evangéliumra fogékony fiatalokat hitre vezesse és hitben tanítsa”.²⁴ Az Andaházy-Szilágyi Intézet igazgatójaként bent lakott a Poroszlay úti épületben.²⁵ „Tanítványai tisztelték és szerették egyenessége, jósága és nevelő hatása miatt.”²⁶ Magánélete azonban sajnos nem volt felhőtlen, haláláig élt boldog házasságban feleségével, de boldogságukat beárnyékolta, hogy egyetlen gyermekük 22 éves korában, 1934 tavaszán meghalt.

²⁰ Nagy Sándor, *Egy fiatal élet rapszódája*, Debrecen, 1935.

²¹ Ekkoriban született hitoktatói munkát segítő könyve. Nagy Sándor, *Vallástanári kézikönyv a szórványok és állami elemi iskolák református növendékei számára*, Debrecen, 1912.

²² *A Debreceni Református Gimnázium értesítője az 1924–25. iskolai évről (Gimn. Ért. 1924–25)*, Debrecen, 1925, 13.

²³ dr. Nagy Sándor, *Rövid zenetörténet a ref. gimnáziumok VII. és VIII. osztálya, valamint a ref. teológiák használatára*, Hajdúhadház, 1930, 33.

²⁴ Németh Tamás, *A vallástanítás története, A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2012)*, (szerk.: Győri L. János), Debrecen, 2013, 307–344, 324.

²⁵ *Uo.*

²⁶ Pösze Lajos, *Az igazgató évvégi jelentése, Debreceni Református Gimnázium Tantsületi értekezleti jegyzőkönyvek 1964/65. tanév, TtREL II. 7. a. 39., 66.*

Nem múltó fájdalmát mutatja, hogy „*Kis leányom drága emlékének*” ajánlotta a harmincas évek elején megkezdett kollégiumtörténeti kutatásait kiegészítő kántustörténetét. Az énekkar korabeli jegyzőkönyveiben nyomon követhető a kántustörténeti kutatásának haladása.²⁷ 1937. április 27-én személyesen jelentette be „*a Kántus legigazibb barátja*”, hogy a Kántus kétszáz éves jubileumára megírja az énekkar történetét.²⁸ 1938. február 9-én már örömmel számolt be arról, hogy befejezte a munkát. Március 11-ére el is készült a kiadvány.²⁹ A 400 példányban kiadott, egyenként három pengőért árusított kisalakú kötetek egész bevételét alapítványként felajánlotta az énekkar számára.³⁰ A 144 oldalas papírkötésű zsebkönyv a jubileumi kollégiumtörténeti kiadványok közül az egyik legszerényebb kivitelű, de az énekkar tagjai és lelkes törzsközönsége számára visszafogott formátumát messze meghaladó, nagy jelentőségű összefoglaló lett, kisebb testvére a kétkötetesként megjelölt összefoglaló kollégiumtörténetnek.

Hasonlóan nagyobb lélegzetű kollégiumtörténeti munkájához, a Kántusról szóló kötet fejezeteinek felépítése is a korabeli tankönyvek könnyen áttekinthető szerkezetét követi. A fejezetcímek alatt rövid összefoglalók segítik a megértést, a törzsszöveg bekezdései pedig gyakran az élőbeszédszerű előadást idéző szónoki kérdésekkel nyitnak meg egy újabb témaköröket. Bemutatja a kollégiumi éneklés korai időszakát is, főként az iskolai törvények utalásait hívva segítségül. A Maróthi György által bevezetett új éneklési technika is nagy hangsúlyt kapott, mintegy kipótolva az énekkarra vonatkozó hiányos forrásokat. Az alapítási évnek tekintett 1739 és az első ismert alapszabály éve (1847) közötti bő évszázadról ugyanis ma sincsenek pontos adataink. Az énekkar működését Nagy Sándor korszakokra bontotta, és messze túllépett a fellelt adatok egyszerű ismertetésén. Elsősorban az énekkari jegyzőkönyveket vette alapul, de saját emlékeire is nagyban támaszkodott. Külön felsorolta a Kántus alapítványait, és szinte az utolsó pillanatban tette, hiszen a második világháború után ezek mindegyike megszűnt. A zsebkönyv a kiadását megelőző 14 évről, Szigethy Gyula karnagyságának idejéről

²⁷ Gondolt azokra is, akik majd folytatják ezt a munkát. 1937. augusztus 13-i dátummal például a feketétől jól elkülönülő kék tintával jegyezte be az 1904-es év egyik anyagi tekintetben jelentős választmányi határozat mellé saját véleményét, mintegy segítségül az őt követő kutatóknak. 1904. szeptember 30-án „*az aránytalan, méltánytalan és sok tekintetben megbotránkozató stóla-rendszer*” helyett egy újfajta számítási rendszert vezettek be, melynek gyakorlatát 23 évvel később a kántustörténet kutatója írta le. „*Az én időmben (1906–1910) a stóla felosztásánál ezt a gyakorlatot követtük.*” *Jkv. 1891–1906*, 340.

²⁸ *A debreceni ref. főiskolai énekkar JEGYZŐKÖNYVE 1933-tól* (továbbiakban *Jkv. 1933–1941*) TtREL II. 24-c 6., 139.

²⁹ dr. Nagy Sándor, *A Debreceni Református Főiskola énekkara (Kántus) 1739–1938*, Hajdúhadház, 1938.

³⁰ *Uo.*, 168.

azonban szűkszavúan nyilatkozott. Viszont a jegyzőkönyvek segítségével a vezetők, felügyelő tanárok és kántusjegyzők felsorolása után lajstromba szedte az énekeseket is egészen 1938-ig, betűrendben.

Nem csoda, hogy a kántustagok is rajonganak érte. Nagy Sándor 1938. március 19-i névnapi köszöntésének jegyzőkönyvi leírása ismét egy kisebb bál benyomását kelti. Az este a Kollégium udvarán gyülekező csoporthoz az Andaházy-Szilágyi Intézetnél csatlakoztak az ottlakók. A mai helyén, akkor is internátusként működő intézetben először Csokonai-nótákkal köszöntötték – „*mit is énekelhetünk volna mást*” – , majd a jókívánságok és vendégség után – „*egész kis kántusünnepélyt rendeztünk*” – megérkezett a gimnazisták zenekara is. „*Élénkelünk az ő tiszteletükre is egy éneket, melyet mikor meghallgattak, nagy lelkesedéssel ígérték, hogy jövőre ők is belépnek a Kántusba.*”³¹

Ebben az időszakban a zeneileg egyre igényesebbé váló férfikar többször lép fel vidéki helyszíneken, amivel hozadéka egyrészt persze a kimerültség, de a feszültség levezetése is. Az 1937 novemberi vásárosnaményi templom- és orgona-szentelés egész napos szolgálatát például a jegyző „szakmánymunka”-ként értékelte, ahol már az ünnepséget követő, korábban annyira várt bál sem tudta lelkesíteni az ifjakat. Nagy Sándor kollégiumtörténeti előadásaival és kinyomtatott összefoglalójával az énekkar nagyobb távlatba helyezett küldetését hirdette, melyre a többnyire teológusnak készülő, de az ifjúság örömeit meg nem vető fiatalembereket nem ártott néha emlékeztetni. Az ekkor már az ötvenes éveiben járó, közmegebecsülésnek örvendő tanár rendszeresen részt vett a Kántus vidéki kiszállásain és debreceni szereplésin, gyakran Baja Mihály lelkész-költő társaságában, akivel együtt jókedvű adomázgatással szórakoztatták az ifjakat.³² „*Ízes magyar stílusa és jó humora nemcsak novelláiban, diákadomáiban csillogott, hanem élő beszédében is. Ha anekdotázott, mindig nagy hallgatóságot tudott maga köré vonzani.*”³³ Kollégiumtörténeti ismertetőit többször lehetett hallani a rádióban is. Mindemellett további szerepeket is vállalt, például a Kollégiumi Diákszövetség ügyvezető alelnökeként, a Csokonai Kör örökös tagjaként vagy a Péterfia utcai, a Piac utcai és a Nagyerdei egyházrész tanácsosaként.³⁴ A háború utáni nehéz években, amikor a Kántus az adománygyűjtésből (szupplikálásból) is kivette a részét, az akkoriban már bácsinak szólított Nagy Sándor is többször vállalta a több napos, hosszú vonatozással járó utakat, hogy felolvasást tartson a Kollégiumról, és útközben szórakoztatva tanítsa a kántustagokat.³⁵

³¹ *Jkv. 1924–1933*, 172.

³² Például 1941 novemberében és decemberében. *Kollégiumi Kántus – Egyetemi Énekkar Jegyzőkönyve 1941-től* (továbbiakban *Jkv. 1941–1962*), TtREL II. 24-c. 7, 30.

³³ *Annales Debreceniensis 1942–1972* (kézirat), TtREL I. 27. b. 63/3.

³⁴ *Gimn. Ért. 1943–44*, 23; *Gimn. Ért. 1945–46*, 56.

³⁵ *Uo.*, 97, 104.

Ekkor már a Kollégium levéltárosaként is tevékenykedett. 1940-től 1958 januári nyugdíjba vonulásáig rendezte, csoportosította a levéltár anyagát, és mintegy mellékesen megírta a Levéltár történetét is.³⁶ Tervezett forráspublikációira nem került sor, de neki köszönhető, hogy a háború idején hadikórházként használt helyiségekbe már rendezetten kerültek vissza az anyagok.³⁷ Elkészült ugyan kollégiumtörténetének újabb, bővített kiadása³⁸, de *A Debreceni Kollégium Lexikona* már csak kéziratban maradt ránk.³⁹ Levéltári kutatásaiból kisebb, füzetnyi kiadványokat szerkesztett. Szociológiai tanulmányban foglalta össze a Kollégium száz évének diáktámogatási formáit.⁴⁰ A kiadványhoz készített táblázatos kimutatások eredeti grafikonjaival – bekeretezhető formában – megajándékozta az érintett intézményrészeket.⁴¹ Új kötetet tervezett a régi diákegyesületekről, de csak a diáktúzóltóság története került nyomdába.⁴² Főként vallásos, egyházi témájú festményei, ceruzarajzai és metszetei közül csak a könyvekben fellelhető illusztrációit ismerjük.⁴³

Az 1930-es évektől a Kollégiumtörténet elismert tudósaként számtalan előadást tartott. Ezek között akadt olyan is, amely már az új „demokrácia” hajnalának elvárásaihoz igazodott, mint az 1945. október 29-i gimnáziumi nevelési értekezleten, ahol „*Demokratikus vonások Kollégiumunk múltjában*” című tanulmányát olvasta fel. „*Az előadás igen értékes és érdekes hozzászólásokat váltott ki a tanári kar tagjaiból.*”⁴⁴ 1946-ban a közoktatás átalakítása – a nyolcosztályos gimnázium megszüntetése – közben az első „módszeres értekezleten” előterjesztette „*az ifjúság kívánságaival egyeztetett Ifjúsági Törvényszék (Sedes) tervét*”, vagyis a Kollégiumban nagy hagyománnyal bíró, diákokból álló testületet bevezetését.⁴⁵

Nyugdíjazása után a Hatvan utca 4. szám alatt éltek csendesen feleségével. Egy Amerikába küldött gépelt levélben burkoltan utalt a tetterejét megtörő törté-

³⁶ Nagy Sándor, *A Debreceni Kollégiumi Levéltár, Egyháztörténet*, 1944, 163–186.

³⁷ Kormos László, *A Kollégium Levéltára*, Barcza József (szerk.), *A Debreceni Református Kollégium története*, Debrecen, 1988, 468–498, 476.

³⁸ d. dr. Nagy Sándor: *A debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig*, Debrecen, 1940.

³⁹ *Magyar Életrajzi Lexikon*, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/n-ny-76F7D/nagy-sandor-77040/> (letöltés: 2021. február 16.)

⁴⁰ d. dr. Nagy Sándor, „*Szegények iskolája*” *Szociológiai tanulmány a Debreceni Református Kollégium utóbbi száz esztendejéből 1848–1948*, Debrecen, 1948.

⁴¹ *Gimn. Ért.* 1947–48, 46, 48. 1948-ban, a következő, centennáris évre készülve a Kollégium számára 28, a gimnázium számára 10 táblázatot készített el.

⁴² dr. Nagy Sándor, *A debreceni diáktúzóltóság története*, Budapest, 1957.

⁴³ *Gimn. Ért.* 1947–48, 48.

⁴⁴ *Uo.*, 55.

⁴⁵ *Uo.*, 52.

nelmi kényszerre: „Én-magam a 77 életévemmel már 1949 óta nyugalomban vagyok tanári munkám alól, ugyanakkor a Szilágyi Mihály Intézete igazgatóságától is meg kellett válnom az intézetnek más célra való fordítása miatt. [...] A kollégium múltjára vonatkozó kutatásomat és annak alapján írt egyéb munkáimat ott-hon végzem. De ezeket könyvben megjelentetni nekem már nincs lehetőség előreheladott korom miatt sem. [...] Én és feleségem két öreg vándorlunk még ezen a földön, kisebb-nagyobb, de valahogy még tűrhető nyavalygásokkal. Hogy meddig? – a Mindenható tudja.”⁴⁶

Erdős Károly professzor így méltatta 1965. május 16-án bekövetkezett halála után: „Három embernek való tehetséget adott neki a jó Isten. [...] Vele a régi kollégiumi tanári nemzedék utolsó tagja szállott sírba.”⁴⁷

⁴⁶ Levél Harsányi Andrásnak, 1964. február 21. TtREL I. 27. c. 51. 65. levél.

⁴⁷ Annales Debreceniensis 1942–1972 (kézirat), TtREL I. 27. b. 63/3